

RECENZJA

Recenzja książki *Blackwell handbook of adolescence* pod redakcją Geralda R. Adamsa i Michaela D. Berzonsky'ego (Malden, Massachusetts, Blackwell Publishing, 2003)

EWA GURBA

Instytut Psychologii UJ

Od ponad 100 lat, czyli od wydania przez S. Halla dwutomowego podręcznika zawierającego obszerną charakterystykę rozwoju dorastających, niezmiennie trwa duże zainteresowanie badaczy tym okresem rozwojowym jako fazą przejściową między dzieciństwem a dorosłością. Znaczenie tego okresu w rozwoju jednostki, a w konsekwencji popularność w badaniach psychologicznych, wiąże się z przełomowym charakterem zmian, jakim podlega młody człowiek, gdy z jednostki - odbiorcy różnorodnych dóbr, przekształca się w twórcę; najpierw swojego własnego losu (pierwsze plany młodzieńcze), a w dalszej kolejności – otaczającego go środowiska. Na okres dorastania przypada zatem swoisty punkt zwrotny w relacjach jednostka–świat, któremu towarzyszy przeżywanie przez młodych zarówno fizjologicznego, jak psychologicznego kryzysu. Sposób poradzenia sobie z tymi kryzysami w dużym stopniu wyznacza bieg życia jednostki w dorosłości. Dlatego podejmowane kolejne badania mają przybliżać badaczy problematyki rozwoju do poznania i zrozumienia specyfiki okresu dorastania oraz zapewnienia młodzieży warunków umożliwiających rozwinięcie tkwiącego w niej potencjału. Jak można wnioskować na podstawie obszernej literatury dotyczącej okresu dorastania, jest to zadanie szczególnie trudne. Jednakże lektura książki *Blackwell Handbook of Adolescence* pozwala sądzić, że redaktorzy i autorzy podjęli się tego zadania, prezentując nowe, teoretyczne opracowania oraz wyniki aktualnych badań empirycznych

odnoszących się do zjawisk związanych z rozwojem młodzieży.

Podręcznik składa się z 5 głównych części: I. *Behavior Genetics and Adolescent Development*, II. *The Social Context of Adolescence*, III. *Developmental Patterns and Processes*, IV. *Personal Relationships*, V. *Problem Behaviors*.

W pierwszej części prezentowane jest spojrzenie na zmianę zachowań dorastających z perspektywy genetyki zachowań oraz biologicznego podłoża zmian związanych z dojrzewaniem. Autorzy opracowań zawartych w tej części (np. J.L. Rodgers i D.E. Bard) zwracają uwagę na powiększający się wraz z wiekiem młodzieży zakres możliwości wyboru dostępnych jej zachowań. Podejmuje ona bowiem decyzje związane z uczęszczaniem do szkoły, z wstąpieniem do organizacji czy szkolnych klubów, ale także odnośnie do takich zachowań, jak picie alkoholu czy palenie papierosów. Niektóre formy tej aktywności określane jako *zachowania przejściowe* (ang. *transitional behaviors*) stanowią dla młodych sygnał „zbliżania się do dorosłości”, a jednocześnie mogą prowadzić do zagrożeń dla ich życia i zdrowia (np. ryzykanckie zachowania seksualne czy brawurowe prowadzenie samochodu). Przytaczane badania (między innymi prowadzone na bliźniętach jednojajowych) zdają się potwierdzać pogląd o genetycznie uwarunkowanych różnicach w ujawnianiu *przejściowych zachowań* przez adolescentów, ale jednocześnie wskazują na udział w powstawaniu tych zachowań takich czynników, jak środowisko, cechy osobowości

czy poziom zdolności poznawczych. O roli zmian hormonalnych i ich psychologicznych korelatach u dorastających, pisze między innymi J. Brooks-Gunn, ekspert w dziedzinie badań nad tymi zagadnieniami.

Druga i czwarta część książki zawierają opracowania dotyczące kwestii społecznych kontekstów rozwoju dorastających, takich jak środowisko związane ze szkołą, pracą, wypoczynkiem czy rodziną, i prezentują czytelnikowi aktualną wiedzę dotyczącą społecznych procesów, które współwyznaczają zachowanie młodzieży oraz jej psychologiczną kondycję. Analiza wpływu szkoły na rozwój dorastającego skłania autorów do wniosku, że synchronia trajektorii zmian, jakim podlega środowisko szkolne na poszczególnych poziomach nauczania, i zmian zachodzących w jednostce, prowadzących do osiągnięcia dojrzałości, stanowi podstawowy warunek optymalnego przebiegu rozwoju jednostki. Dotychczasowe badania, na które powołują się F. Vondracek i E. Porfeli, autorzy rozdziału pt. *The World of Work and Careers* nie pozwalają natomiast jednoznacznie określić znaczenia pracy (głównie dorywczej, ang. *part-time work*) w przebiegu rozwoju młodzieży. W cytowanej przez nich koncepcji E. Eriksona, doświadczenie różnicy między zabawą i pracą pozwala dorastającej jednostce określać siebie, własną tożsamość, poprzez aktywność zawodową. Wobec empirycznie wskazywanych, negatywnych konsekwencji angażowania się w pracę (dorastający zatrudnieni dorywczo częściej używają narkotyków oraz palą papierosy, zaniedbują naukę szkolną, mają ograniczone relacje z rówieśnikami) sformułowany został wniosek mówiący, że konsekwencje pracy młodzieży zależą od kontekstu społecznego (np. czy jest to środowisko wielkomiejskie czy wiejskie) i historycznego, w jakim aktywność ta jest podejmowana. Pozytywne konsekwencje (takie jak poczucie niezależności czy większej odpowiedzialności młodzieży) najczęściej współwystępują z kontrolującą postawą rodziców, którzy monitorują różne formy aktywności, w tym pracę zawodową swoich dorastających dzieci. Rodzina, jako kontekst rozwoju dorastającej jednostki, przedstawiona została z perspektywy koncepcji

„dynamicznych systemów”, która odwołuje się do zasady sprzężenia zwrotnego. Relacje rodziców z dorastającymi dziećmi opisywane są w tym modelu poprzez wskazanie takich sprzężeń zwrotnych. Dzięki temu można zauważyć, że zmniejszająca się liczba i nasilenie konfliktów z dziećmi powyżej 16 roku życia może wynikać nie tylko ze zmian w zachowaniu dorastających, ale także innego, w porównaniu z wcześniejszym okresem, sposobu angażowania się rodziców w relacje z dziećmi. Kolejna, ważna teza sformułowana w tym rozdziale wskazuje na konieczność ujmowania relacji w rodzinie w szerszym kontekście społeczno-kulturowym, z uwzględnieniem relacji nastolatka z rówieśnikami, a także wzorców kulturowych dominujących w danym społeczeństwie. Na podstawie opracowań zawartych w trzeciej części podręcznika *Rozwojowe wzorce i procesy* (ang. *Developmental Patterns and Processes*) można tę tezę uzupełnić stwierdzeniem, że nie sposób zrozumieć i wyjaśnić te relacje bez odniesienia się do procesów rozwojowych stanowiących normatywny wzorec zmian w adolescencji, w obrębie takich dziedzin, jak: poznanie, moralność, sfera emocji, tożsamość czy dążenie do autonomii. O zmianach w obrębie wymienionych dziedzin najbardziej zasadnie można wnioskować na podstawie badań longitudinalnych obejmujących poza fazą dorastania także okres pre- i postadolescencji, dlatego szczególnie cenne są odniesienia autorów do badań prowadzonych w tym paradygmacie.

Rozwój tożsamości dorastających przedstawiany jest w kontekście klasycznej już teorii E. Eriksona oraz skonstruowanej na jej gruncie koncepcji J.E. Marcii. Dla opisu zmian sferze rozumowań moralnych autorzy odwołują się do teorii L. Kohlberga, najpopularniejszej od wielu lat teoretycznej perspektywy ujmowania dziedziny rozwoju moralnego. W badaniach i analizach dotyczących rozwoju w obrębie procesów poznawczych obserwuje się natomiast odejście od piagetowskiego modelu rozwoju inteligencji. Dokonany przez J.P. Byrnesea przegląd badań, które koncentrują się na społeczno-emocjonalnych kompetencjach, zdolnościach indukcyjnego i dedukcyjnego rozumowania, ujawnianych podczas podejmowania decyzji,

oraz umiejętności rozwijania metarefleksji, daje podstawy do rozpoznania wielokierunkowości zmian rozwojowych w dziedzinie poznania. Ujawniają się one w rozszerzaniu obszaru wiedzy, bardziej adekwatnym jej wykorzystywaniu w sytuacjach decyzyjnych, a także w rozwoju metapoznania. Na obecnym etapie badań brakuje jednak, jak słusznie zauważa autor, syntetycznej, teoretycznej perspektywy, która obejmowałaby zarówno elementy teorii Piageta, jak i przetwarzania informacji, motywacji i podejmowania decyzji oraz odwołującej się do zdobyczy neuronauki, która pozwalałaby adekwatnie opisać aktywność poznawczą młodzieży.

Sądząc po sposobie charakteryzowania (ogólny, dość powierzchowny poziom) zmian w zakresie emocjonalności adolescentów, również i w tej dziedzinie brakuje spójnej teorii rozwojowej. Dlatego też przedstawiony w książce przegląd osiągnięć w obszarze badań obejmuje głównie porównanie emocjonalności dorastających z charakterystykami emocji w dzieciństwie z jednej strony i w dorosłości, z drugiej. Prezentowany materiał empiryczny pochodzi ze znanych badań Larsona i Csikszentmihalyi prowadzonych metodą *experience sampling method* (ESM). Ogólnie, z badań tych wynika, że młodzież czuje się mniej szczęśliwa niż dzieci, a w porównaniu z dorosłymi ujawnia mniej pozytywny, łatwiej rozpraszany nastrój. Fakt, że młody człowiek w wielu aspektach czuje się członkiem świata dorosłych (np. doświadczając własnej cielesności), a jednocześnie przez długi czas nie uzyskuje do niego przepustki, może stanowić przyczynę przeżywania takich stanów emocjonalnych. Jak wskazują przytaczane badania, nastrój i emocjonalność dorastających w dużym stopniu uwarunkowane są też czynnikami środowiskowymi i doświadczeniami młodzieży; wiadomo na przykład, że problemy w intymnych relacjach stanowią najczęściej źródło frustracji i przeżywania przez nich negatywnego nastroju. Przed tymi doświadczeniami nie można jednak młodych chronić, bo zaangażowanie w związki z rówieśnikami, randki i budowanie romantycznych związków stanowią normatywne osiągnięcia w tym okresie roz-

wojowym, na co wskazuje się w rozdziałach opisujących społeczne konteksty rozwoju.

Mimo że okres dorastania, zarówno w doświadczeniu jego głównych bohaterów, jak i ich rodziców, jawi się jako trudny czas, to jednak większość młodych, stosując konstruktywne obrony i otrzymując wsparcie od najbliższych, kształtuje nowe zdolności i w następnych latach z sukcesem podejmuje nowe role w społeczeństwie dorosłych. Jednakże charakteryzując okres dorastania (a to przecież jest celem podręcznika), nie można pominąć „ciemnej strony” tej fazy rozwojowej. Autorzy podejmują to zadanie w części zatytułowanej *Problem Behaviors* („Zachowania problemowe”), zwracając uwagę na ryzykanckie, niebezpieczne dla młodych i ich otoczenia zachowania, takie jak: uzależnienia, ucieczki z domu, przynależność do gangów, próby samobójcze, wczesna inicjacja seksualna i rodzicielstwo oraz nieposłuszeństwo rodzicom i wychowawcom. W odniesieniu do większości analizowanych zachowań czytelnik ma nie tylko możliwość zorientowania się w skali występowania zjawiska zaburzenia wśród amerykańskich nastolatków, ale – i to przede wszystkim stanowi o wartości opracowań zamieszczonych w tej części podręcznika – może prześledzić rozważane czynniki zwiększające ryzyko jego wystąpienia. Najczęściej analizowane uwarunkowania poszczególnych zaburzeń to (1) indywidualne – biologiczne i wrodzone czynniki, (2) czynniki środowiskowe, czyli relacje w rodzinie i związki z rówieśnikami, (3) społeczno-kulturowe, np. status społeczno-ekonomiczny. Empirycznie wykazano (co nie jest zaskoczeniem), że bliskie i ciepłe relacje w rodzinie, z elementami kontroli aktywności adolescentów, stanowią czynnik zapobiegający występowaniu wszystkich wymienionych zaburzonych zachowań. Jednakże, jak zwraca się uwagę w rozdziale dotyczącym zaburzeń odżywiania, zbyt daleko posunięta bliskość, przekraczająca granice intymności i autonomii jednostki, może przyczyniać się (podkreślał to już w 1978 r. Minuchin) do wystąpienia u nastolatków anoreksji i bulimii. Przegląd badań dotyczących udziału rówieśników w powstawaniu zachowań problemowych adolescentów obala często, szczególnie przez

rodziców, powtarzany mit o dużym „negatywnym wpływie kolegów”. Tymczasem, jak w innych fazach rozwojowych, tak w okresie dorastania młodzi ludzie nawiązują kontakt i zaprzyjaźniają się z rówieśnikami ujawniającymi podobne do nich zachowania, postawy czy przekonania. W tej części podręcznika wartościowym dopełnieniem (którego niestety brakuje) byłoby przedstawienie prewencyjnych i wspomagających programów podejmowanych na dużą skalę w różnych krajach (co wiadomo z innych opracowań), które obejmują zarówno nastolatków ujawniających zaburzenia zachowania, jak i ich rodziców. Poza tym, mimo że autorzy we wprowadzeniu do podręcznika podkreślają nienormatywny charakter konfliktów i trudności przeżywanych przez dorastających, zabrakło przeglądu i opracowania badań od kilkunastu lat intensywnie się rozwijających, a prowadzonych w paradygmacie psychologii zdrowia, które pozwalają określić warunki sprzyjające rozwojowi i kształtowaniu dobrego samopoczucia młodzieży.

Podsumowując, prezentowany podręcznik zawiera bogaty przegląd aktualnych badań

odnoszących się do różnorodnych dziedzin rozwoju młodzieży. Stanowi to jego zaletę, ale i wiąże się z trudnością (której nie do końca sprostali redaktorzy) znalezienia teoretycznej perspektywy stanowiącej swoistą klamrę spinającą prezentowane badania i uzyskane w nich wyniki. Zróżnicowanie poziomów ogólności analiz przedstawianych zagadnień wynika też zapewne z dużej liczby autorów zaangażowanych w przygotowanie podręcznika i ich indywidualnego podejścia do rozważanej problematyki. Niemniej jednak *Handbook of adolescence* stanowi cenną pozycję zarówno dla ekspertów od okresu dorastania, jak i studentów psychologii czy pedagogiki. Pamiętać jednak warto, że prezentowane opracowania dotyczą młodzieży amerykańskiej, natomiast charakterystyki przebiegu i dynamiki procesu rozwoju dorastających nie zawsze mają uniwersalny charakter, a raczej, jak zauważają sami autorzy, w dużym stopniu zależą od kontekstu społeczno-kulturowego. Tym bardziej może więc dziwić pominięcie w podręczniku przeglądu badań międzykulturowych nad rozwojem w okresie dorastania.

